4 19

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Царук Антоніна Петрівна

УДК 82.09.17.17.01

ПОЕТИКА МЕЖОВИХ СИТУАЦІЙ У ПРОЗІ АНАТОЛІЯ МОРОЗА

10.01.01 – українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Марко Василь Петрович,
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,
професор кафедри української літератури;

доктор філологічних наук, професор
Гурбанська Антоніна Іванівна,
Київський національний університет культури і мистецтв,
професор кафедри української мови і літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кузьменко Володимир Іванович,
Національна академія Служби безпеки України,
завідувач кафедри романо-германських мов;

кандидат філологічних наук, доцент
Хороб Марта Богданівна,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
доцент кафедри української літератури.

Захист відбудеться «27» червня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.22 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. М. Пирогова, 9, ауд. 232.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. М. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «26» травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Н. Д. Осьмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Одним із головних завдань сучасного літературознавства після здобуття Україною незалежності є ревізія вітчизняного письменства радянських часів з метою моніторингу художнього спадку самобутніх митців, які з відомих причин (так зване «світоглядне вільнодумство», упереджені рецензії партійно заангажованої критики, зумисне замовчування нею вартісних творів) опинилися на маргінесі літературного процесу. У річищі перегляду оцінок літератури соціалістичного реалізму та з метою коригування літературно-критичної рецепції незаслужено забутих творів національної літератури вперше реалізовано спробу критичного переосмислення творчості Анатолія Мороза в її системній цілісності. Зі зміною історичної й літературної ситуації в новітній Україні художній спадок письменника прикметний художнім осягненням доби, формує самоусвідомлення українського суспільства. Актуальність дослідження ґрунтується на необхідності переосмислення доробку А. Мороза доби соцреалізму й періоду незалежності України крізь призму межових ситуацій. Вони є психологічною домінантою світовідчуття письменника, що суттєво коригує рецептивну парадигму його творчого доробку, повертаючи твори самобутнього майстра слова до літературного процесу.

Впродовж півстоліття літературної діяльності прозаїк у пошуках художньо-естетичного ідеалу сміливо експериментував із сюжетно-композиційною структурою та способами наратії, знаходив болючі суспільні проблеми. Звернення до вивчення поетики межових ситуацій у прозі А. Мороза зумовлене передусім прагненням ревізії концептів соцреалістичної естетики, що дозволить уточнити роль і місце письменника в історії української літератури.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалося у межах комплексної теми кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка «Українська література в школі як націотворчий фактор» (номер державної реєстрації 0198V007566). Тема затверджена Вченою радою КДПУ Володимира Винниченка (протокол № 3 від 30 вересня 2013 р.) та закоординована науковою радою «Класична спадщина та сучасна художня література» Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 4 від 26 листопада 2013 р.).

Мета дисертації – з'ясувати своєрідність поетики межових ситуацій у прозі А. Мороза, простеживши особливості розвитку конфлікту в творах письменника і ґенезу його художньо-стильових прийомів.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– осягнути світоглядну позицію А. Мороза, здійснивши системний аналіз його творчого доробку через призму межових ситуацій;

– виокремити і розглянути домінантні поетикальні засоби творення ситуацій морально-ціннісного вибору в прозі митця;

– охарактеризувати ідіоми психопоетики творчості письменника;

– розглянути поетику композиції як часопросторову модель художнього світу;

– висвітлити роль художньої деталі в образо- та характеротворенні, особливості хронотопу та локусу помежів'я;

– реконструювати рецептивну парадигму творчості А. Мороза і визначити місце письменника в сучасному літературному процесі.

Об'єктом дослідження є поетологічні особливості (мотиви, конфлікти і характери) повістей «25 сторінок однієї любові», «Троє і одна», «Довга-довга хвилина», «Легке завдання», «Убивство, про яке ніхто не хотів знати» та романів «Чужа кохана», «Кіоскерка на перехресті», «Товариші», «Четверо на шляху», «Ваш поїзд о дев'ятій», «Сподіваної жду», «Хоть», «Притча про Мутанта» А. Мороза, а також літературно-критичні публікації про нього й суголосні морально-ціннісній константі письменника тексти інших авторів.

Предметом дослідження є поетика межових ситуацій та особливості художнього конфлікту в прозі А. Мороза.

Теоретико-методологічною основою дисертації слугують напрацювання вітчизняних та зарубіжних літературознавців, філософів Н. Аббаньяно, М. Бахтіна, В. Брюховецького, О. Веселовського, К. Волинського, М. Гайдеґґера, Г. -В. -Ф. Гегеля, Т. Гундорової, І. Дзюби, В. Дончика, Д. Дроздовського, В. Жирмунського, М. Жулинського, Н. Зборовської, М. Ільницького, А. Камю, Г. Клочека, Ю. Лотмана, В. Марка, П. Мовчана, М. Моклиці, М. Наєнка, Д. Наливайка, В. Панченка, А. Погрібного, О. Потебні, Ж.-П. Сартра, Р. Семкова, В. Соловйова, В. Фащенка, В. Франкла, І. Франка, З. Фройда, В. Хархун, В. Шевчука, А. Шопенгауера, Р. Якобсона, К. Ясперса й ін. У дисертації застосовано методологію системного підходу, яка уможливила виявлення домінантних рис поетики межових ситуацій.

Методи дослідження ґрунтуються на провідних принципах герменевтики, рецептивної естетики та психоаналізу. Герменевтичний підхід сприяє цілісному охопленню суперечливих рис «духу часу» і духу літературного твору. Аналіз на засадах рецептивної естетики дає змогу відкрити секрети художності в історичній багатозначності змістового наповнення. Залученням психоаналітичного методу актуалізується автобіографічний досвід А. Мороза у відтворенні внутрішнього світу його героїв. Компаративний метод сприяє виявленню аналогії між творами української та зарубіжних літератур. Системний метод дає підстави для виокремлення домінантних рис поетики межових ситуацій та їх класифікації.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше межову ситуацію визначено психологічною домінантою світосприйняття А. Мороза. Крізь призму продукованих нею кризових станів героїв витлумачено еволюцію художнього конфлікту; уточнено періодизацію творчості митця; уведено до наукового обігу і проаналізовано маловідомі художні твори («Сподіваної жду», «Хоть», «Притча про Мутанта», «Убивство, про яке ніхто не хотів знати»). Суттєво доповнило рецепцію творчого доробку митця і сприяло його

переосмисленню акцентування на художньому втіленні ідеї самоідентифікації.

Практичне значення дисертації визначається тим, що її матеріали можуть бути використані у процесі викладання курсу та спецкурсів з історії української літератури другої половини XX – початку XXI ст., підготовки навчальних посібників та під час написання курсових, дипломних і магістерських робіт, тематично пов'язаних із розвитком сучасної української літератури.

Особистий внесок здобувача полягає: у здійсненні системного аналізу прозового доробку А. Мороза крізь призму межових ситуацій як психологічної домінанти світовідчуття митця; у виокремленні сатиричної грані таланту письменника; в інтерпретації творів прозаїка останнього періоду, які ще не стали об'єктом спеціальних студій, та їх оновленої поетики.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на Міжнародній науково-практичній конференції «Тарас Шевченко і світ» (Ізмаїл, 23–24 березня 2014 р.), XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Духовність українства XXI століття» (Кіровоград, 23 квітня 2013 р.), VIII Всеукраїнській науковій конференції «Документалістика початку XXI століття: проблеми теорії та історії» (Луганськ, 11 жовтня 2013 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Художня література і кінематограф: проблеми інтерактивності» (Кіровоград, 12 квітня 2012 р.), науково-дослідних конференціях викладачів Кіровоградського національного технічного університету та Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (2012–2015 рр.).

Публікації. Основні положення й результати дисертації викладено у 8 статтях, із яких 7 – у фахових виданнях, у тому числі одна – у міжнародному.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (296 позицій). Загальний обсяг дослідження – 205 сторінок, із яких 180 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, з'ясовано стан її опрацьованості, зв'язок із науковими планами, програмами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, окреслено теоретико-методологічну базу роботи, подано інформацію про наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, їх апробацію, особистий внесок здобувача, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Літературознавчі аспекти дослідження прози А. Мороза»** системно осмислено літературно-критичні судження про творчість прозаїка, що традиційно аналізувалася в рамках канону соцреалізму, наголошено на полемічних і маловивчених аспектах, зауважено доцільність долучення літературно-критичних нотаток А. Мороза «Про народність у

літературі» як концепції власної творчості митця з національно-народних позицій.

У **підрозділі 1.1. «Літературно-критична рецепція творчості А. Мороза»** визначено необхідність: корекції у визначенні методологічого інструментарію письменника; акценту на домінуванні внутрішнього конфлікту морального вибору; інтерпретації схематичних образів як сатиричного узагальнення суспільних феноменів. З'ясовано, що вектор мистецьких пошуків А. Мороза анонсували публікації в пресі, його відхід від критики умотивовано як небажання бути репресивним інструментом у руках влади і надію на повноту самореалізації в прозі. Письменник усвідомив неминучість краху авторитарної системи й опозиційно до неї експериментував із художніми засобами втілення концепції людини. Внутрішня свобода прозаїка не здобула адекватне поцінування через ідеологічні стереотипи мислення (М. Бабій, Л. Санов). Художній світ А. Мороза розкрили А. Бочаров, К. Волинський, Ю. Бурляй, І. Світличний, цінні спостереження за стилем прозаїка висловили В. Дончик, В. Брюгген, І. Дзюба, В. Марко.

Періодизацію творчості митця скориговано в дисертації з урахуванням його прозового набутку останніх 30 років: 1958–1968 рр. – період модифікацій конфліктів і пошук героя, 1969–1976 рр. – «друге коло» експериментування, 1977–1985 рр. – час «переоцінки цінностей» у романній прозі, з 1986 р. – постмодерністські пошуки.

Наголошено на спробах А. Мороза модифікувати художню репрезентацію виробничої сюжетики радянських буднів рефлексією («Чужа кохана»). В концепції людини прозаїка В. Дончик слушно наголосив на серйозності дослідження духовного потенціалу сучасника та активізацію громадянської активності А. Мороза: вектор конфлікту в проблемному романі змінився з відцентрового на гомоцентричний.

Творчість експериментальних для Анатолія Мороза 70-х рр. стала лабораторією внутрішньої свободи. Зухвалим експериментом було виведення образу читачки головною героїнею роману-притчі «Кіоскерка на перехресті». Дифузна композиція «схрещення» часів А. Мороза сприяла поглибленню психологізму. Нова якість конфлікту в жанрі детективу («Легке завдання») дала змогу узагальнити сенс людського буття філософемою «життя за законами краси», зумовили частотність виникнення межових ситуацій у прозописьмі А. Мороза та проектування їх негативного впливу на долі персонажів.

Іманентні особливості стилю прозаїка – розмислова і лірична складова світовідчуття, що презентувала символічні знаки трансцендентних істин, філософське осмислення суспільно-виробничих реалій як чинників майбутнього катастрофізму системи, умовні конфлікти, які не вписувалися в канони соцреалізму, – складний симбіоз модерного. Концептуальне тяжіння А. Мороза до катастрофізму і драми свободи вибору, суголосне світовідчуттю європейської літератури, унормуваннями соцреалізму було приречене на втискання екзистенційних проблем у рамки виробничої сюжетики.

У **підрозділі 1.2. «Межова ситуація як художній конфлікт»** основні дефініції розглянуто у площині літературознавства і суспільних наук. З'ясовано вплив соціально-історичної ситуації на формування світогляду покоління «дітей війни», до якого належить А. Мороз. Перебування на межі життя і смерті стало психологічною домінантою світосприйняття нараторів та аксіологічним орієнтиром морального вибору героїв.

Поняття «межова ситуація» належить до екзистенційно орієнтованої філософії й означає кризові стани людини, які загострюють самоусвідомлення й ведуть до переосмислення сенсу життя, рефлексу самозбереження і навіть трансцендентного осяяння. За класифікацією А. Бочарова, конфлікти діляться на два типи: зовнішні (відцентрові) та внутрішні (доцентрові, або гомоцентричні). Морально-ціннісний вибір людини у межовій ситуації артикулює конфлікт доцентрового характеру. Досягнення особистістю вищого духовного рівня може супроводжуватися рішенням, що суперечить самозбереженню (однак фахівці констатують, що внутрішній конфлікт помежів'я – надзвичайно цінний досвід, здатний радикально змінити особистість). Дослідження творів А. Мороза в дискурсі самоідентифікації дало змогу з'ясувати особливості конфлікту, що «диригує» епічним багатоголоссям й акцентує на боротьбі цінностей в душі героя на шляху до самототожності.

Домінуюча гомоцентичність прози А. Мороза дала підстави класифікувати його твори як «повісті попередніх висновків» (А. Бочаров) та «романи підбиття підсумків» (І. Бернштейн).

У **другому розділі «Конфлікти і характери – шлях до ідентичності»** акцентовано на оригінальності А. Мороза у моделюванні конфліктів доби та інтерпретації чинників становлення національно свідомої особистості.

У **підрозділі 2.1. «Модифікація конфлікту між героєм та обставинами (повість „25 сторінок однієї любові")»** простежено опрацювання теми цінностей, що спричиняють дихотомійність персонажів (Горовий / Гуркало, Марина / Ліна), чий усвідомлений моральний вибір увиразнено в паралельних сюжетах. Ліризована нарація підпорядкована сковородинівським критеріям оцінювання духовного світу особистості, серед яких вирізняються мотивація праці, сутність щастя, сприйняття природи й іншої людини. Образи-символи причетні до навіювання проспекції розв'язки, пейзажні деталі – до прогностичного прочитання стану душі персонажів. Письменник руйнує стереотип героя соцреалізму, хоча диктат методологічних унормувань виявився в паралельному гендерному сюжеті та розв'язці відцентрового конфлікту, нетиповістю презентації образу Левка Горового (показ його вагань, відсутності програми дій).

У **підрозділі 2.2. «Морально-виробничий конфлікт (повість „Троє і одна")»** доведено, що перипетія катастрофи слугує психологічним пуантом екзистенційного вибору Ради, Романа Браги та їхнього оточення. Доведено, що у числовій символіці назв творів А. Мороза закодовано варіації осмислення сенсу життя, що структурує текст. Аксіологічним первнем твору є контрастне поєднання повсякденної легковажності буття та значущості

межового вибору Романа Браги (порятунок хлопчика ціною власного життя), зростання громадянської активності героя, його бунт проти окозамилювання на будівництві. Мотив захисту загальнолюдських цінностей розкрито в реальних конфліктах, які увиразнюють пасіонарність героя, та уявних (сни сугерують передчуття його приреченості). На буденному фактажі прозаїк художньо оприявнює концепт руху і горіння, притаманний шістдесятництву, зриває маски з міщанства, кар'єризму й подвійної моралі, оголює сутність заграванъ системи з героєм-протагоністом. Визначальною рисою топоса керівника є психологічно тонке нав'язування постраждалому почуття провини, а образ громадської думки охарактеризовано як позицію стороннього.

У **підрозділі 2.3. «Людина і час у повісті А. Мороза „Довга-довга хвилина"»** зазначено, що завдяки усвідомленій відповідальності морального вибору героя фабульний час перетворюється у психологічний, увиразнюється рефлексійністю. Художній час ретроспекцій розшаровується на площини співбуття кранівника Іваниці з членами бригади, імпресія константи (хвилина) стає композиційним елементом організації твору. Символічний простір прийняття рішення в екстремальній ситуації буревію – будмайданчик, де колія руху крана є горизонталлю опертя, а кабіна стає маркером духовного самоусвідомлення, що наповнює твір філософічністю. Відтворення моменту характерне пульсацією психологічних стоп-кадрів, наповнених розмислами про інфантильність і моральну відповідальність, раціоналістичний та емоційний дискурси пізнання світу. Відтак будмайданчик в А. Мороза є локусом моделювання конфліктів, поглиблених екзистенційними проблемами, моделлю суспільства й метафорою знайденого сенсу життя.

У **підрозділі 2.4. «Мотив «сліпої» праці та філософема краси»** простежено зміну якості виробничо-морального конфлікту «сплячого» суспільства у романі «Чужа кохана» (1966) та повісті «Легке завдання» (1976), де аварійні ситуації художньо осмислено як продукт авторитарної господарки й виявом духовних потенцій особистості. З'ясовано, що через візуалізацію мотиву дороги і руху (традиційні символи пошуку сенсу життя) прозаїк узагальнив сенс доби: будівництво ГЕС під керівництвом Марата Бувалого перетворилося на зведення бутафорії («Чужа кохана»). Епік художньо дослідив виродження людського в керівникові – підміну загальнолюдських цінностей суб'єктивованими, прагнення власного вивищення за рахунок девальвації колективної праці й маніпулювання людьми. Узагальнення феномену «маратівщини» зведено до пізнаваного мінімуму, викривальний ефект досягається традиційним для А. Мороза уречевленням, оригінальною класифікацією облич. Світоглядна полярність ціннісних пріоритетів «людей без тіней» пов'язана із втратою інстинкту самозбереження, репрезентованою в поетиці неореалізму. Морально-філософські аспекти внутрішнього вибору протагоніста ускладнено психологічним паралелізмом: довкілля під тиском виробничих проблем стає об'єктом споживацьких намірів.

Загрозі втрати духовності в повісті «Легке завдання» протиставлено філософему життя за законами краси як ціннісний базис головного героя і

стратегію запобігання життєвих катастроф. Амбівалентність образотворення опосередковано поетикою жанру детективу; опитування оперативником, якому делеговано функцію наратора, членів бригади віддзеркалює моральну сутність та систему цінностей співрозмовників. Мотивові «сліпої» праці, окресленої дихотомією світло / морок і позбавленої радості творення гармонії, опонує філософська категорія краси, яка визначає концептуальні тропи краса / красивість, суб'єктивоване тлумачення «доброї» роботи (творча / високооплачувана), опосередковане протиставлення зовнішньому лоску бригадира Савки внутрішньої цілісності Устименка. Відбиті в романі «Чужа кохана» симптоми і наслідки «маратівщини», у повісті «Легке завдання» постають реальною загрозою життю героя. Прищеплення сфальшованих понять керівниками-лицедіями та матеріальне заохочення штурмівщини руйнує життєве опертя особистості.

У **підрозділі 2.5. «Межова самоідентифікація (роман-притча „Кіоскерка на перехресті")»** проаналізовано розширення людинознавчих досліджень прозаїка, який творчу молодь розглядає як проект людини майбутнього, а класичне протистояння батьки / діти та конфлікт цінностей із концентру родини Вертинських переносить у площину літературних пошуків і дискусій. Внутрішній світ Музи рухає і художньо матеріалізує ідею усвідомлення автентичності власного буття, пройдені ж героїнею межові ситуації (дорожня аварія, втрата дитини, уявний конфлікт випробовування війною, біномність персонажів як уособлень високого чи низького) закорінено у пошук ідеальних стосунків та висновок екзистенційної окремішності межового вибору. Обґрунтовано, що дух української автетичності сублімується образами тополь і Дніпра, вишиванки й енергії Шевченкового слова, конденсується в цільності слова і чину В. Симоненка (А. Мороз вимушений був закодувати ім'я земляка, створивши узагальнений образ поета Енка). Наголошено на тематичному оновленні жанру притчі, де мотив збереження імені розгортається в метафору творчості як сенсу людського буття.

У **третьому розділі «Трагізм конфлікту повсякдення»** розглянуто переосмислення цінностей у творчості А. Мороза.

У **підрозділі 3.1. «Художнє осмислення влади речей у романі „Четверо на шляху"»** увагу акцентовано на ревізії А. Морозом життєвого шляху героїв раннього періоду творчості: «бальзаківська» концентрація персонажів у романі «Четверо на шляху» забезпечує аксіологічний перегляд множинності ідеалів двадцятилітньої давності.

Тема розслідування самогубства тракториста Кармазина зумовлює розгортання подій у кількох площинах художнього часу (час ведення справи, ретроспекція життя загиблого, моделювання психологічного часу помежів'я) та різні наративні моделі (сповідальне мовлення Горового, на якого впала тінь вини; аналітичний характер спостережень оперативника Задерія). В образі Горового відбито поліконфліктність твору; зіставлення сенсу життя голови колгоспу (вивести селян із бідності) з прагненням кращого тракториста володіти особливими речами (автомобіль, найдорожчий у селі будинок)

оприявнює перекіс матеріальних прагнень, які зробили з Кармазина заручника речизму. Образ будинку суб'єктивовано сприйняттям персонажів: він набуває символіки відмежування, руйнації творчого первня власника, який підпорядкував своє життя цифрі, обліку. Із екзистенційного притулку будинок перетворився на містичного мисливця за душами. Доведено, що острах втратити щастя продукує уявні конфлікти загарбання простору й вичерпання можливостей Кармазина знайти порозуміння із соціумом.

Традиційна символічна метафора життєвого шляху (стежки) позначена філософічністю в модусі сліду, увиразненого самоаналізом Горового, який перебуває у полоні тяжкої втрати – смерті доньки. Образ Надії вибудовано в геліоцентричному аспекті, що підносить життя як творення для суспільного блага. Сонячність як самовіддача творчої праці одних персонажів (Надія, Люба, Тесленко) протистоїть суспільно-моральному споживацтву «чорних дір» (образи Малого, Лютого та ін.).

Характерокреаційні стратегії прозаїка працюють на моделювання колізій, які змушують ідеал «розхитатися» у варіаціях самозаперечення, цьому сприяє зближення світоглядно полярних персонажів і накладання штрихів посутніх відмінностей між ними за допомогою концептуальних тропів. Зокрема, статеве зближення Люби з Лютим породжує деформацію ідіоми образу, інтонуючи конфлікт-ненависть до того, кого покохала, конфлікт-виклик традиціям сім'ї, конфлікт сподівань. Модус сліду увиразнює контекстуальна дихотомія «гарні стежки» «загидять». Відчуженість героя світові символізує кінематографічно-фольклорне протистояння Дніпровій воді (пожбурена грудка), полю і небу (аксіологічний вирок порожнечі душі Лютого винесено за допомогою літоти).

Водночас зі зміною фокусу рецепції образу Жука внесено корективи щодо його конфлікту з головою колгоспу (опір стереотипу всевладдя сільської еліти). Переосмислення оповідачем пріоритетів власного життя на межі з небуттям Іншого завершується самовикриттям Горового, виведенням латентного конфлікту з Ящуком, одним із «гучномовців зі спотвореним звуком», у відкриту форму. Акцентуючи живучість феномена, письменник залишає конфлікт відкритим.

У **підрозділі 3.2. «Новаторський конфлікт (роман „Товариші")»** проаналізовано конфлікт-диспут позитивних героїв, уже сформованих особистостей; утвердження ідеалу триває у внутрішньому мовленні перед уявним опонентом. Унаслідок розхитування ідеалу кожного оголюються його найуразливіші точки дотику з реаліями світу. Реаліст Гнат бачить ідеал трудівника в сумлінні й відповідальності, які стимулюються грішми, а максималіст-романтик Арсен – у творчості, керованій потребою самопізнання й реалізації. Лідерству й успішності Гната протиставлено дивакувату одержимість Арсена і продукування ним незручних запитань. Кризовий стан здоров'я героя, зумовлений серцевими нападами, є рефреном роману і стимулятором екзистенційного перегляду життєвих домінант персонажів (Гнат Облатенко, його дружина Ніна і син Ясь, кардіолог Жовтовер, завуч Галина Василівна).

Автобіографізм межових ситуацій, покладених в основу концепцій світовідчуття головних героїв, дає підстави стверджувати, що Арсен і Гнат – це суперечлива єдність іпостасей автора, який обстоює переосмислення ідеалів і застерігає від їх викривлення внаслідок «духовної плісняви».

Погляд на доробок А. Мороза крізь призму сатиричного виявив номінативний код персонажів та ономастичного простору для визначення вектора боротьби за духовність сучасника; за розпорушеністю кульмінаційних точок простежено драматичний конфлікт, за параболічністю змодельованих ситуацій – опанування автором моделі притчевого тлумачення морального вибору. Протистояння сил одного полюсу оприявнило деформацію: у фіналі Гната покидає позірна впевненість, а Арсенова дивакуватість набуває ознак обраності. Епік деідеалізував героя в площині внутрішнього конфлікту: перемігши низку обставин, він усвідомлює самоокраденість позиції в диспуті про щастя: не можна бути щасливим тільки працею.

У **підрозділі 3.3. «Поетика композиції роману „Ваш поїзд о дев'ятій"»** наголошено на цілісності змісту і форми твору, майстерності групування персонажів та зміні наратії, що сприяє стереоскопічному переосмисленню життєвих здобутків героїв. Творчою знахідкою письменника в донесенні ідеї багажу життя, закодованої в різностильових надсюжетних елементах (буденна назва-нагадування / поетичний епіграф, які скеровують читача на пошук невідповідностей між особистістю як творчим проектом і буттєвою проекцією людини), є мова рук, за якою відбувається перегрупування персонажів. «Дипломат» із пляшкою, чарка, гроші, газета як мовний штамп, вимикання світла, тека з компроматом на колег – багаж антигероїв-пристосуванців (Михайло Михайлович Золотко, Вікторія Павлівна, Чиж, Світлана, Ніна Чорна), тому їх супроводжує мотив блукання, спізнення. Викриттю суспільних покручів сприяють тонко акцентовані деталі (залишена Золотком у залі очікування книга стає багажем-нагадуванням про власний порятунок ціною життя товариша – автор уречевлює прагнення персонажа позбутися внутрішнього дискомфорту), мотив повернення у модусі спогаду до помежів'я чорторию є пуантом схильності Золотка шукати вихід із будь-якої ситуації не в мобілізації внутрішніх сил, а в маніпулюванні зовнішніми чинниками. Викривальну місію типовості Золотка делеговано Чижеві, представнику нового покоління пристосуванців. Контекстуальна дихотомія партійне крісло / дитяча сльоза увиразнює прагматизм вибору, дуальність слова і діла партійного чиновника.

Майстерність характерокреаційних вирішень епіка простежується в антитезі зовнішнього і внутрішнього (образи Світлани і Люби), у декодуванні імен героїнь (Вікторія, Світлана, Ніна), пристосуванство котрих призвело до духовної анігіляції, та у виявленні трансцендентної видющості як результату межового випробування, пройденого Людою, Мариною Власівною, Любою. Межа між ідеологічними таборами визначена критерієм здатності / нездатності до творчої роботи і самовіддачі – наукової, професійної, душевної. Образ дитяти покликаний збурювати орбіти дорослих, аби гармонізувати їх.

У **підрозділі 3.4. «Реалізація протестного мислення А. Мороза в образах дурнів»** узагальнено образ дурня у творах письменника («25 сторінок однієї любові», «Троє і одна», «Довга-довга хвилина», «Легке завдання», «Товариші», «Ваш поїзд о дев'ятій»). Утрадиційнений сатиричний образ блазня збагачено характеристичними ознаками (невміння жити, жертовність, пасіонарність). Визначальною рисою образу дурня в А. Мороза є загальнолюдське «горе з розуму»: воно тлумачиться як прагнення досконалості в суспільно-особистісних стосунках та усвідомлене як інакшість, сакральне юродство, результатом якого є добротворення Люди, фанатична працелюбність професора Гребеня та співробітниці науково-економічного відділу Копущої, творчий пошук архітектора Василя, вимушена втеча в себе філософа Діогена («Ваш поїзд о дев'ятій»). Нездатні до стяжання і самозбереження, нездатні до суспільних мутацій, дурні перетворюються в моральних заручників абсурду і духовного некрозу суспільства, створюючи в ньому ритми пасіонарності.

У **четвертому розділі «Постмодерний дискурс самототожності»** вперше запропоновано літературно-критичну рецепцію творів А. Мороза періоду перебудови і незалежності України.

У **підрозділі 4.1. «Поетика межової ситуації (роман „Сподіваної жду")»** простежено риси постмодерного відчуття перехідної епохи (розпад Союзу, аварія на ЧАЕС) художнього світу, де психологічно втілився соціальний зріз українського суспільства: межову суспільну ситуацію витлумачено як «запуск реактора» внутрішніх конфліктів, кризу розвалу країни втілено в образі комуналки – «руйновища».

З'ясовано, що рокованість головного героя (інженер Анатолій Яровий) на поразку сугерується інтертекстуальною проекцією образу паралітика на роздоріжжі (Леся Українка, І. Франко), чий шлях до вершини (метафора сенсу життя) набуває притчевості, приростаючи мотивом спокути перед товаришем-суперником. Фабульні події поступаються місцем внутрішньому сюжету, а насиченість реального часу і ретроспекцій межовими ситуаціями ретранслює катастрофізм авторського світовідчуття. Із виробничої сфери (будмайданчик) конфлікт переміщується в морально-філософську, розвивається в болісних розмислах про належне та суще, про принципи та обов'язок.

Образотворенню властиве деформування ідеограми, зокрема, образ Ярового поєднує виробничу активність й іронічну відстороненість, філософська ж глибокодумність контрастує з житейською непрактичністю; запитальна сутність Єрофеєва перекреслюється його працею в шахті – символом втечі від власної тіні; працьовитість Степана ставиться під сумнів спокусою пристати на умебльований комфорт городянки, а природна м'якість вдачі розцінюється як податливість, тому вживання в соціум міста спричиняє втрату ментальності українського села й компроміс із совістю.

Драматизм виробничої аварії передано вербально (речення-«видихи») і нюансовано психологічно (однокореневими дієсловами досягається ретардація часу до психологічного стоп-кадру). Поетика абсурду маркує мотив гри без правил, оприявнений епізодами протистояння адміністративної системи

будівельникам, довкіллю й навіть дітям; він простежується в речах і характерах: вимушене безробіття контрастує з тотальним дефіцитом; прийом анімації застосовано для викриття негативних феноменів; сатиричні образи людей-овочів позначені інтертекстуальністю.

Кожен персонаж роману має власну метафору існування (крісло, граблі, ніша, ключі, тінь, «зайві» люди) як уламок загальної метафори – «руйновища».

У **підрозділі 4.2. «Межовий часопростір як носій конфлікту (повість „Убивство, про яке ніхто не хотів знати")»** природне середовище межових ситуацій потлумачено як «голос місця», де яр, прірва, круча, провалля переросли семантику ландшафту, ставши образами-символами непростого вибору, і виступають не тлом, а дійовою особою. Владу межового простору над людиною, динаміку містифікації створює прийом навіювання; індекси помежів'я часу (провесінь) і простору (лиса галява) доповнено фантастичним образом «челюстів» (провалля), пов'язаним зі скарбом Мазепи, і залежністю від Дніпра як носія історичної пам'яті народу. Суб'єктивоване тлумачення скарбу виявляє систему ціннісних орієнтирів кожного героя (матеріальне / духовне). Межовий часопростір сугерує водночас владу інстинктів і пошук самототожності в коханні, фокусує вектори можливої життєвої мети, у такий спосіб набуваючи трансцендентної сакральності, яку увиразнюють символи світла. Звернення автора до фантастичного, яке стає трагічним в умовах трагічного світу, – це спроба актуалізувати проблему пошуку сенсу життя в умовах «дикого» капіталізму.

Накопичення Диким, представником «дна», претензій до системи, де відсутня саморегуляція, породжує пошук порятунку на заборонених шляхах. Образ рибальської сіті є алегорією світової несправедливості та приреченості. Убачаючи потенційного ворога в кожному, Дикий виробив власну тактику боротьби зі злом у світі – це помста і втеча. Мотив злочину і покарання зумовлює концентричність сюжетобудови, де локус перетворюється в сигнітивний простір випробування душі осмисленим переживанням подій. Роздвоєння Дикого, власника і громадянина, охоплює різні рівні свідомого і підсвідомого. Самозвинувачування і самовикриття – конструкт високих енергій персонажа, для якого довкілля стає свідком і голосом совісті. Хронічне пригнічування любові до ближнього та задоволення від суспільної праці запустило руйнівний механізм духовної анігіляції індивіда.

У **підрозділі 4.3. «Конфліктні вузли долі гетьмана Петра Дорошенка (роман „Хоть")»** сфокусовано увагу на тих рисах української ментальності, які стали перепоною у розвитку самостійної держави в добу Руїни. Прийом проспекції забезпечує випрозорення палімпсестних мотивів і виокремлення конфліктних вузлів долі гетьмана Петра Дорошенка як втіленого алгоритму державотворення, актуального для сучасника.

Донесення ідеї роману закорінене в авторську концепцію виявлення посутнього у випробуваннях особистості межовими потрясіннями, одним із яких розпочато екзистенційний відлік осмислення Дорошенком сенсу офіри козаків (полковники Попович, Фридрикевич, Богун, кобзар, Мурашко, чиї життєписи схожі на агіографії). Віддаляючись від героя, автор моделює його

наближення до розуміння мотивів офіри й готує розв'язку зовнішнього конфлікту – віддати булаву Самойловичу і в такий спосіб зберегти Україну від знищення.

У фабулу воєнного протистояння Дорошенка підступному Тетері й запобігливому Брюховецькому вплетено розмисли про трагедію українського державотворення через втрату консолідації та знекровлення національної ідеї. Поетику великої Руїни репрезентовано насамперед образом Дніпра як фатальної межі неповернення, перетин якої кардинально змінює стосунки (брати Мурашки стають ворогами, а побратими Дорошенко і Многогрішний – супротивниками). Носіям героїчно-козацького типу світовідчуття у романі «Хоть» протистоять Тетеря, Брюховецький, Самойлович, частково – Многогрішний. Складна історична епоха художньо переосмислена через багатоваріантність виявів соціально-психологічного типу з домінуючим рефлексом стяжання. Митець викриває топос гетьмана, який у сакральних атрибутах державності бачить предмет торгу, дошкульно висміює дії Тетері.

Обґрунтовано промовистість жестів у виявленні світоглядних принципів героїв. Так, жест Дорошенка красномовний і під час освідчення Єфросинії (склав руки у вузол), і в промові перед полком (рука стиснута в кулак). Для Тукальського характерний стан задуми, тож правиця – його опертя. Яненків жест нагадує бажання припинити торг на базарі, що видає в ньому заможного господаря. Жестом Богуна (чухає потилицю перед складанням присяги польському королю) продемонстровано позицію козацької старшини. Широкий хрест Поповича перед стратою символізує широту душі, а жест Тетері видає намір втаємничити політичну гру на користь ляхів.

Психологічний стан покинутого козаками Тетері увиразнюють очі, семантична градація «отвори – провалля – порожні печери» нюансує потаємність характеру, лицедійство, віддзеркалює духовну вбогість (печера – форма без вмісту). Для підсумування життєвого шляху запроданця застосовано: тонку іронію (розум він розтратив на те, щоб утриматись на гетьманстві за допомогою підступних дій, а страх додав «новизни»); сарказм (Тетеря не витримує погляду булави).

Асоціативні зчеплення пластів художнього часу породжують ілюзію одночасності минулого з майбутнім, ефект тяглості досягається інтенсивністю духовного життя особистості. Міфопоетика помилкового вибору і втрати соборності присутня у снах Дорошенка (втеча з битви на сліпому коні, блукання біля храму). Феномен «загубленої української душі» (М. Шлемкевич) артикулюється як утрата довіри в родині. Завоювавши дівчину як фортецю, Дорошенко сподівався сублімувати її природне відчуття гармонії у власні злети, однак Єфросинія стає каталізатором його падінь. Зіставленням її гріха реального («скакання в гречку») і можливого (Дорошенкової здатності на вбивство приятеля заради булави) актуалізовано мотив злочину і покарання, моральної відповідальності.

В історичному романі «Хоть» поєднано класичний конфлікт (між почуттями й обов'язком), конфлікт романтизму (між ідеалом та дійсністю) і постмодерністської безвиході. Основними стратегіями вирішення конфлікту

виступають суперництво, компроміс, співробітництво, втеча, пристосуванство; між полюсами відкритого (шекспірівського) і опосередкованого буденністю (чеховського) вплетено конфлікт-дискусію, властивий драмі Г. Ібсена й Б. Шоу та переосмислений Ж.–П. Сартром і А. Камю.

Підрозділ 4.4. «Концепт самоідентифікації (роман „Притча про Мутанта")» присвячений аналізові зображально-виражальних засобів твору, які слугують донесенню ідеї самототожності. Художнє осмислення реалій доби (перетворення споживацтва в гедонізм, криміналізація влади, технократизм і дегуманізація суспільства втілені в образі «українського болота»), акцентування невідворотності глобалізаційних процесів (метафора руху в темряві підземки), сам вибір героя (прагматичний самореалізований програміст Мутант), мають песимістичне забарвлення. Опозицію персонажу складає триєдиний образ Уни – України (кохана, мати, батьківщина), увібравши чуттєвість як головну ментальну рису українців (за О. Кульчицьким). Обгрунтовано, що ситуацію межового вибору Мутанта формує опір розуму пробудженому серцю; любов героя перетворюється в очікування зовнішнього дива й різновид шукання гармонії світобудови. Доведено, що притчевість вибору Мутанта має виразно націоцентричну парадигму: сакральним моментом самоідентифікації героя стає повернення імені устами коханої, архетип України визначає аксіологічну домінанту твору.

У **Висновках** систематизовано й узагальнено результати дослідження. Творчий доробок А. Мороза переосмислено крізь призму межових ситуацій, які психологічно домінують у художньому світосприйнятті прозаїка. Катастрофізм відчуття світу і драма свободи вибору зумовлені незабутнім для покоління «дітей війни» межовим випробуванням. Пошук філософського опертя в розхитаному світі став орієнтиром пізнання найсуттєвішого в людині, допоміг знайти аксіологічний вектор перевірки життєвих принципів. Талант А. Мороза полягає в умінні знаходити найпроблемніші вузли суспільно-особистісних стосунків і проектувати їх на світовідчуття пасіонарія.

Константи поетики межових ситуацій у прозі А. Мороза – виробничі аварії та особистісні драми як наслідок «сліпої» праці (штурмівщина, окозамилювання). На буденному фактажі реалій митець оприявнив дух шістдесятництва, акцентувавши моральні пріоритети в концепті руху і горіння. Поетика трагічного прориває́ться на виражальному рівні крізь латентно оптимістичні нашарування зображення. Есхатологічність навіюється параболічними сюжетами, мотивом блукання.

Контрапунктом авторської концепції взаємозв'язку людини зі світом є категорія часу в дихотомії мить / вічність. Художній час характеризується циклічністю повернень до моменту вибору. З миті усвідомлення власної проминальності розпочинається рух героя до пізнання трансцендентних істин, або, навпаки, загроза смерті продукує страх і претензії особи до світу за втрату внутрішньої рівноваги. Трагічність людського буття оприявнюється у «схрещенні» часів – вічного і проминального – з акцентом на межовому часі вибору. Імпресіоністичний потік структурує світосприйняття. Отже, хронотоп

прозописьма А. Мороза виконує сюжетокреаційну функцію, артикулюючи морально-філософську проблематику твору через психологічний вибір героя.

Виражальність у прозі Анатолія Мороза домінує над зображальністю внаслідок відтворення напруженої внутрішньої роботи героя-протагоніста. Доцентрові конфлікти продукуються зовнішніми колізіями, котрі сприяють соціалізації індивіда («Довга-довга хвилина»).

Поетика прози А. Мороза вирізнила образи героя-протагоніста і лицедія-пристосуванця. Топос «героя нашого часу» акумулює ознаки іншості: дивакуватість віддзеркалює народне бачення неординарності, що притягує до себе межові ситуації. Мінімізувавши портрет до містких деталей чи жесту, митець зосереджує увагу на ідейно важливих внутрішніх змінах персонажа, водночас руйнуючи ідеограму ідеального героя показом вагань, інтровертних утеч. Топос керівника-лицедія зведено до пізнаваного мінімуму, за позірною схематичністю (уречевлення) криється сатиричний образ влади, яка девальвує цінності (етимологія модифікованого гена виродження). Номінативний код персонажів за притчовою моделлю наратії містить психосоціальні характеристики.

Майстерність композиційних особливостей А. Мороза полягає в цілісності змісту і художньої форми творів, у модусі компонування матеріалу, осердям якого є моральний вибір помежів'я, у групуванні персонажів за поглядами й участю в конфлікті, у варіюванні ракурсів художнього зображення та специфічній ролі наратора. Обґрунтовано зосередженість А. Мороза на екзистенційній самотності «загубленої української людини», яка прагне самоідентифікації. Моделюванню ситуацій самовикриття духовних покручів і персонажів, світоглядно близьких авторові, сприяє зміна способів наратії, що ввібрала сповідальність щоденника Ярового («Сподіваної жду»), фантастичний «голос місця» в «Убивстві…», раціонально-іронічну відстороненість Мутанта. Співвідношення між думкою і дійсністю оприявнене чоловічим і жіночим поглядами. Мотив самореалізації протагоніста закорінено в емоційну складову, що формує образ української душі.

Психологічні вібрації тексту – у пошуку ідеалу та запереченні його реальної можливості у виробничих відносинах та родинних стосунках («Товариші»), в оголенні вразливої романтичної ментальності українця і втраті конструктивних чинників («Хоть»). Психологічну насиченість образів створюють аналепсисні коливання до чистоти дитинства й максималізму юності. Синтез значущості миті межового вибору та легковажності повсякдення впливають на аксіологічну амплітуду творів. Умовні конфлікти візуалізують потенціал персонажів («Кіоскерка на перехресті»), потенційні загрози («Хоть») та страхи («Четверо на шляху»).

У творенні ситуацій морального вибору домінують два локуси – берег і будмайданчик. Семантика ландшафту набуває символічності вибору ідентичності з народом, уособленим в образі Дніпра, а вибір окремішності трактується як висихання джерел. Варіації образу – Дніпрова круча («Притча про Мутанта»), величальна гора («Кіоскерка на перехресті»), Шевченкова круча у Седневі («Троє і одна»), Дніпро як фатальна межа («Хоть»).

Прийомом навіювання локус містифікується («Убивство, про яке ніхто не хотів знати»). Органічність розуміння героями А. Мороза природи засвідчує ліричну грань таланту, котра сприяє емоційності донесення ідеї ідентичності, втілено в мікрообразах пейзажу, акумульовано у вишиванці («Кіоскерка на перехресті»), сугеровано рефлексіями про власну відповідність талановитим витворам людських рук. Прозаїк вводить в епічні жанри сугестивно-метафоричний спосіб репрезентації дійсності, характерний для поезії.

Локус будівельного майданчика генерує вибір мотивацій праці (суспільне благо / самозбагачення), увиразнений образами піску, бетону, канави, стіни, порогу, плити тощо («Троє і одна», «Легке завдання», «Довга-довга хвилина», «Чужа кохана», «Сподіваної жду»). Локусом вибору Арсена Однорала стає поріг нібито благополучної школи («Товариші»), а хвороба серця перетворюється на рефрен помежів'я. Концептові руху і горіння А. Мороз протиставляє статичність речей і плісняву міщанства, підпорядкувавши архетипні конфлікти субстанційному.

Метафора життєвого вибору має традиційні маркери – шлях і стежка («Четверо на шляху») з варіаціями плавби, колії («Троє і одна», «Убивство...»), підкорення вершини («Сподіваної жду»). Дорожні аварії змодельовані як шарпання кермом – внутрішня дисгармонія є наслідком зовнішнього конфлікту. Із текстуальних дихотомій вирізняється мотив сліду, який зводиться до творчого горіння (геліоцентричність) і споживацтва («чорні дірки»).

Психологічні портрети героїв створено за допомогою фізіономічних деталей, зведених до пізнаваного мінімуму: «жарка брова» Савки, «плескатий лоб» Марата, «червоні в'язи» Гуркала. Мовою жесту як засобу характеротворення донесено ідею життєвого багажу («Ваш поїзд о дев'ятій»). Внаслідок контамінації предметного і психологічного речі маніпулюють власниками, а пейзаж являє собою прогностичну психологічну проекцію головного героя. Художня деталь грає не ситуативно-психологічну, а концептуальну роль, поляризуючи персонажів через суб'єктивацію наратора. На рівні художніх деталей відбувається перекодування цінностей і трансформування пантеїстичного світопоглядання на споживацьке («Чужа кохана»).

Числова символіка конденсує реалії часу («Троє і одна», «Четверо на шляху»), виявляє прагнення письменника гармонізувати світ. Монтаж сцен за контрастом слугує дегероїзації праці, викриттю абсурдності штурмівщини, яка перетворила працю в героїчне долання перешкод, а працівника – у заручника і жертву. Висновок митця про те, що межові ситуації продукує сама система, був замахом на неї.

Символіка зовнішнього конфлікту виражає важкий психологічний вибір сучасника, що дає право схарактеризувати «Притчу про Мутанта» як роман-«перевертень». Герой виступає суб'єктом творення тексту, об'єктом психологічних студій і суддею над собою. Творчі прийоми оголюються, автор дифузує з критиком, природна іронічність входить у річище постмодернізму. На різних етапах творчості виявлено спорідненість поетики А. Мороза та

Ч. Айтматова, В. Ліпатова, В. Распутіна, Ф. Нурисьє, світоглядну близькість із Ж.-П. Сартром, А. Камю.

Концепцію вибору людини на перехресті загальнопсихологічної системи пристосування модифіковано екзистенційною боротьбою реакцій двох типів – авантюрно-козацького і «відступу в себе». У перекодуванні з'являються мотиви інерції мислення, котрі вступають у конфлікт із тугою за ідеалом. Першопричини самотності, страху заповнюють аксіологічні лакуни, виявляються в містифікаціях, гіперболізації. Естетична повнота конфлікту завдяки саморефлексіям героя найповніше розкриває образ як парадоксальну сув'язь божественного й інфернального. Мотиви поведінки, приховані думки стають інструментом самовикриття героїв, що дає змогу зробити висновок: А. Мороз усе творче життя йшов до того, аби створити найскладніший образ у літературі – образ думки. Окрім сплаву родових конфліктів, письменник збагатив літературу конфліктом занепаду ідеалу.

Твори А. Мороза розхитували соцреалістичний канон рефлективною свідомістю, дифузією ліризму і сарказму, тяжінням до синтезу конфліктів різних родів, активізацією умовних форм, алюзій і міфопоетичних художніх прийомів у репрезентації внутрішнього життя, що формувало запит на національну ідентичність. Важливість екзистенційної проблематики доробку письменника незаперечна. Підхід до творчої спадщини А. Мороза крізь призму межових ситуацій структурує сукупність художніх прийомів і засобів у стиль письменника й визначає гідне місце митця в літературній ієрархії, даючи підстави поцінувати художню правду морального вибору його героїв і репрезентацію межового буття українського народу.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Царук А. Поетика межових ситуацій у романі Анатолія Мороза «Сподіваної жду» / Антоніна Царук // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 111. – С. 225–243.

2. Царук А. П. Випробування межовими ситуаціями та ідеалом / А. П. Царук // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2013. – №22 (281). – С. 266–273.

3. Царук А. П. Художнє осмислення влади речей у романі А. Мороза «Четверо на шляху» / А. П. Царук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. пр. / за ред. В. Д. Будака, М. І. Майстренко. – (Серія «Філологічні науки»). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – Вип. 4.12(96). – С. 235–240.

4. Царук Антоніна. Модус сліду в романі А. Мороза «Четверо на шляху» / А. П. Царук // Науковий вісник Ужгородського університету: зб. наук. пр. – (Серія : Філологія ; Соціальні комунікації). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 2(30). – С. 152–156.

5. Царук А. П. Шевченко в морально-ціннісному виборі героїв Анатолія Мороза / А. П. Царук // Філологічні діалоги: зб. наук. пр. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2015. – С. 222–228.

6. Царук Антоніна. Межовий часопростір як носій конфлікту / А. П. Царук // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – Вип. 142. – С. 123–127.

7. Antonina Tsaruk. A Step Beyond the Measures of the Socialist Realism: The Creative Genius of Anatoliy Moroz / A. Царук // Spheres of Culture. – Volume X. – Lublin, 2015. – P. 101–109.

Додаткові публікації

1. Царук А. Пристосуванство: ключ до виживання чи самознищення (роздуми над романом А. Мороза «Притча про Мутанта») / Антоніна Царук // Вежа: літературний часопис. – Кіровоград : ПВЦ «Мавік», 2012. – № 30. – С. 182–193.

АНОТАЦІЇ

Царук А. П. Поетика межових ситуацій у прозі Анатолія Мороза. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2016.

У дисертації вперше досліджено художній світ А. Мороза крізь призму межових ситуацій як психологічної домінанти світосприйняття письменника. Осмислено вивільнення митця з лещат соцреалізму, творчу еволюцію в модерністському експериментуванні та наближення до постмодернізму.

Ракурс обсервації увиразнює концептуальне тяжіння А. Мороза до репрезентації катастрофізму світовідчуття і драми свободи вибору, зумовлених пошуком самоідентифікації та усвідомленої моральної відповідальності. Аварії як наслідок штурмівщини, циклічність повернень до порогу вибору – константи поетики межових ситуацій, де аналепсія, концептуальні тропи, контамінація речей і власників, суб'єктивоване перекодування цінностей артикулюють психологізм вибору. З'ясовано, що внутрішній світ героїв репрезентують рефлективна свідомість, синтез конфліктів, активізація умовних форм, алюзій і міфопоетичних художніх прийомів, дифузія ліризму і сарказму; естетична повнота гомоцентричного конфлікту досягається сув'яззю в образі божественного й інфернального.

Ключові слова: поетика, межова ситуація, конфлікт, рефлексія, моральний вибір, пошук самоідентифікації, психологізм.

Царук А. П. Поэтика пограничных ситуаций в прозе Анатолия Мороза. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2016.

В диссертации впервые комплексно исследован художественный мир Анатолия Мороза сквозь призму пограничных ситуаций как психологической доминанты мировосприятия писателя, проанализированы особенности конфликта морального выбора, рожденного необходимостью самоосознания, самоотождествления, переосмысления и защиты общечеловеческих ценностей (свобода выбора, гармония с природой и людьми, любовь, счастье, творческая самореализация). Прослежена творческая эволюция А. Мороза: освобождение от прессинга канонов соцреализма, модернистское экспериментирование, приближение к постмодернизму.

Изучение полувековой творческой деятельности писателя дало возможность определить особенности поэтики произведений, в которых художественно осмыслен поиск смысла жизни несколькими поколениями украинцев, на фактаже реалий отражен дух шестидесятников, чьи моральные приоритеты отражены в концепте движения и горения. Акцентирована способность героев-протагонистов А. Мороза аккумулировать самые острые вопросы к «спящему» обществу потребления, представителям власти и притягивать к себе пограничные ситуации. Поэтика трагического на выразительном уровне вступает в диссонанс с продиктованным каноном оптимистическим изображением.

Проанализировано постоянное экспериментирование мастера слова с формой, апробация приемов и способов достижения психологизма (в частности, в романе «Чужая любовь» (1966) рефлексия героя превалирует над событийным сюжетом, образы-символы продуцируют прогностическую развязку; в повести «Долгая-долгая минута» (1974) ретардация ретроспекции отражает категорию психологического времени; в романе «Четверо на пути» (1980) актуализации проблемы вещизма подчинены стереоскопическая подача событий, субъективация вещей, условные формы конфликта, несобственно-прямая речь). В работе истолкована сущность межродового конфликта нового типа (роман «Товарищи»), сделан вывод о воплощении конфликта «мерцание исчезновений» (осознание невозможности идеала и тоска по нему), а также создании образа мысли. Тема дураков обобщена как проявление внутренней свободы писателя в период авторитаризма.

Концептуальное тяготение А. Мороза к идее катастрофизма и драме свободы выбора, свойственных екзистенциалистскому мировосприятию, обусловило поиск героями путей самоидентификации в современном мире (повесть «Убийство, о котором никто не хотел знать», романы «Жду упованную», «Хоть», «Притча о Мутанте»). Константы поэтики пограничных ситуаций – цикличность возвращений героев к порогу морального выбора, осознание корня причин личностных драм («слепое» отношения к общечеловеческим ценностям); психологизм выбора прослежен на уровне описания жестов, артикулирован концептуальными тропами, аналепсией,

контаминацией вещей и владельцев, субъективированным перекодированием ценностей. Тяготение писателя к синтезу конфликтов, активизация условных форм, аллюзий и мифопоэтических художественных приемов, диффузия лиризма и сарказма служат репрезентации внутренней жизни героев.

Талант А. Мороза состоит в проектировании самых проблемных узлов общественно-производственных отношений на мироощущение героя с рефлектирующим сознанием. Эстетическая полнота конфликта достигается парадоксальным соединением в образе божественного и инфернального.

Ключевые слова: поэтика, пограничная ситуация, конфликт, рефлексия, моральный выбор, поиск самоидентификации, психологизм.

Tsaruk A. P. The Poetics of the Bordering Situations in the Prose by Anatoliy Moroz. - The manuscript.

The thesis for obtaining the scholar degree of the Candidate of Philology in specialty 10.01.01 – the Ukrainian literature. – National Pedagogical University named after Myhailo Drahomanov, Ministry of education and sciense of Ukraine. – Kyiv, 2016.

A. Moroz's world of fiction is being investigated in the thesis through the prism of the bordering situations as a psychological dominant of the writer's world perception. The artist's liberation from the vice of the social realism, his modernistic searches and approaching the post-modernism in the creative evolution are considered in it. The foreshortening of observation highlights A. Moroz's conceptual longing to representation of the catastrophic nature of the world perception and drama of the freedom of choice, stipulated by the searching of the self-identification. Wreckes as a result of assaults, the cyclic character of the returning to the threshold of choice – are the constants of the poetics of the bordering situations, where analepsis, conceptual stylistic devices, contaminations of the things and owners, subjective re-coding of the values articulate the psychological approach of the choice. The reflective conscience, the artist's longing to the synthesis of the conflicts, activation of the conditional forms, allusions and mythic and poetic belles-lettres methods, diffusions of lyricism and sarcasm represent the inner life of the characters, the aesthetic completeness of the conflict is reached by means of the unity of the divine and infernal in the image.

Key words: poetics, bordering situation, conflict, reflection, moral choice, search, self-identification, psychological approach.